

Jaana Isomäki: KEHITYSVAMMAISUUS, MIELISAIRAUS, LUOVUUS
(julkaistu Sivusta katsoen TAJU 2004 –kirjassa)

Mielisairaus (psykoosi) määritellään vakavaksi psyykkiseksi häiriötilaksi, jossa persoonallisuuden koossapitävät voimat heikkenevät ja potilaan realiteettitaju häiriintyy ja potilas käyttäytyy poikkeavasti. Realiteettitajun häiriöllä tarkoitetaan kyvyttömyyttä erottaa toisistaan sisäiset impulssit ja ulkomaailmaan liittyvät aistimukset (seurauksena kuulo- ja näköharhat, harhaluulot). Tästä johtuen psykoosissa olevan ihmisen käytös ihmissuhteissa ja sosiaalisissa tilanteissa on outoa.

Mielisairas aikuinen on yleensä elänyt fyysisesti melko normaalin lapsuuden. Mitä on normaali kehitys? Ihminen kasvaa, kypsyä ja kehittyy - tässä prosessissa hänen aistimis- ja havaitsemisprosessinsa ovat kehittyneet tavalliseen tapaan, ajattelu kehittynyt konkreetista ja yksinkertaisesta loogisempaan ja abstraktimpaan suuntaan, hänen käsitteensä monipuolistuneet ja myös oman ajattelun ajattelemisen kehittynyt. On kehittynyt minäkuva ja itsetuntemusta ja kykyä ajatella asioita toisen ihmisen näkökulmasta. On kehittynyt kyky vertailla itseä ja muita, kykyä kritisoida muita ja itseä, kyky perustella asioita. On kehittynyt kyky havainnoida ympäristöä ja myös kyky havainnoida kuvia. On kehittynyt kyky oppia ja oppia oppimaan. On kehittynyt kyky olla toisten ihmisten kanssa, ennakoida heidän ajatuksiaan ja reaktioitaan, kyky miellyttää toisia. On kehittynyt kyky pelata ihmissuhdepeliä, kyky laskelmoida haittoja ja hyötyjä.

Aikuisena psyykkisesti sairastuneella on luonnollinen kehitys kulkenut todennäköisesti tähän tapaan. Kun sitten mielen sairaus iskee, muuttuu moni asia. Ajatusmaailma muuntuu, aistiminen ja havaitseminen saattavat muuttua, vääristyä, tulla omalakisiksi. Muuttuu käsitys toisista ihmisistä, heidän merkityksestään ja aikomuksistaan, muuttuu kyky tulkita asiallisesti toisten ihmisten käytöstä ja olemusta. Ajattelun loogisuus kärsii. Kyky tehdä ero itsen ja muiden välille voi olla hämärtynyt. On vaikea ajatella omaa ajatteluaan, omaa toimintaansa ulkopuolisin silmin.

Mieleltään voi sairastua kuka hyvänsä ilman että asia on ennustettavissa aiemmasta elämästä tai kehityksestä. Mielisairauden syitä voi olla erilaisia perinnöllisistä aina elämäntilanteeseen liittyviin. Mielisairaus voi olla yksittäinen episodi ihmisen elämässä ja sen seuraukset ihmisen elämän kokonaisuutta ajatellen vähäiset. Tavallista on kuitenkin myös se, että sairausjaksot toistuvat elämässä eri pituisin välein ja mahdollista on myös pysyvät seuraukset koko loppuelämäksi. Mielisairauksia hoidetaan ja potilaita kuntoutetaan ja myös kroonisissa tapauksissa elämänlaatua saadaan sopivalla tuella ja hoidolla parannettua.

Kehitysvammaisuus on puolestaan tila, joka toisaalta on parantumaton, se säilyy aina, mutta toisaalta henkilön elämäntilanne on kuntoutuksen, opetuksen ja sopivan tuen avulla muutettavissa koko ajan parempaan suuntaan. Lisäksi yhteiskunnan positiivisen kehityksen myötä monet esteet kehitysvammaisen itsenäisen elämän tieltä voivat väistyä ja täten kehitysvammaisuuden aiheuttamat haitat joiltain osin kokonaankin poistua tai vähetä.

Kehitysvammaksi katsotaan sellainen vammaisuus, joka on ilmaantunut kehitysiässä ja joka heikentää sekä yksilön sopeutumistaitoja että älyllistä suoriutumista.

Kehitysvammaiset ovat joukko hyvin erilaisia ihmisiä - on olemassa paljon erilaisia kehitysvammaisuutta aiheuttavia syitä, lisäksi kehitysvammaisuuden taso vaihtelee lievästä syvään - henkilön sopeutuminen, toimintakyky ja älykkyys voivat olla lähes normaaleita tai erittäin vahvasti poikkeavia tai jotain siltä väliltä.

Tällaisen ihmisen kehitys on yleensä ollut joiltain osin koko ajan erilaista kuin muilla. On kuitenkin harvinaista, että kehitys kaikilta osiltaan olisi täysin erilaista. Nykyisin ajatellaan että normaalius on moniulotteinen kokonaisuus. Jokaisella ihmisellä on paljon kykyjä, taitoja ja piirteitä, joista osa on enemmän ja osa vähemmän normaaleja. Normaali on tässä otettava kulloisenkin yhteiskunnan ja ajan määrittelemänä sovittuna asiana.

Kehitysvammaisuuteen sovellettuna tämä tarkoittaa, että joissakin yhteiskunnassa tärkeiksi määritellyissä asioissa henkilö ei ole normaali, mutta jokaisella kehitysvammaiseksi leimatullakin ihmisellä on myös normaaleina pidettäviä ominaisuuksia. Tämä on hyvä muistaa, sillä melko usein kadunmies ajattelee, että kehitysvammaisen kehityksessä kaikki on erilaista ja kaikki on jälkeenyäännyttä.

Onko olemassa jotain sellaisia yhteisiä piirteitä kehityksessä tai psyykkisissä ja kognitiivisissa toiminnoissa, jotka olisivat kaikille kehitysvammaisille yhteisiä? Jotain siis mikä määritteli koko kehitysvammaisten joukon, jokin muu kuin aikansa elänyt älykkyyden mittatikun käyttö?

Neuropsykologisissa tutkimuksissa on ehdotettu yhteisiksi piirteiksi pulmia tarkkaavuudessa, lyhytkestoisessa muistissa ja ns. työmuistissa, peräkkäisessä tiedonkäsittelyssä, ja että oman toiminnan ohjaus on vaikeaa. Lapsilla joilla on oppimisvaikeuksia, mutta ei kehitysvammaa, on todettu olevan myös noita ensin mainittuja pulmia, mutta toiminnanohjauksen pulmat eivät ole kaikille oppimisvaikeuksisille lapsille tyypillisiä. Kehitysvammaisille puolestaan tuntuu juuri tämä osa-alue tuottavan eniten ongelmia, sitä on todettu kaikissa kehitysvammaisuuden muodoissa, tasoissa ja oireyhtymissä.

Mitä sitten on **oman toiminnan ohjaus**? Se on kykyä suunnitella, toteuttaa ja arvioida omaa toimintaa. Kykyä saada aikaan johdonmukaista, tarkoitushakuista toimintaa, jonka toteuttamisen strategiaa voi muuttaa tekemisen keskellä havaitessaan virheitä ja sen, ettei lopputuloksesta ole tulossa paras mahdollinen. Kykyä arvioida lopputulosta vertaillen sitä alkuperäiseen suunnitelmaan ja aikomuksiin.

Toiminnanohjaus on siis hyvin moniulotteinen ja vaikea kyky! Se vaatii etukäteissuunnittelua, harkintaa, se vaatii abstraktia ajattelua, kykyä keskittyä ja muuttaa keskittymistä tarpeen mukaan toiseen kohteeseen. Se edellyttää kykyä verrata asioita ja tarkkailla omaa suoritusta, kykyä vertailla eri vaihtoehtoja ja valita niistä tilanteeseen sopivin. Kykyä käyttää sisäistä puhetta ohjaamaan omaa toimintaa, kykyä ehkäistä toimintayllykkeitä ja ottaa harkinta-aikaa pysähdyttämällä toiminta.

Tämä on asia jossa monilla, jollei kaikilla, kehitysvammaisilla on vaikeuksia. Toiminnanohjausta korostetaan jatkuvasti erilaisissa opetusohjelmissä kehitysvammaisten kouluissa, kuntoutusohjelmissä ja valmennuksessa. Sitä voidaan kuntoutuksella ja opetuksella saada aikaan ja kehittää, mutta itsekseen se ei välttämättä koskaan kohene. Ja jos se ei kohene, on oppiminen ja taidoissa kehittyminen vaikeaa. On vaikea siirtää jo

opittua uusiin olosuhteisiin ja vaikea tehdä seuraavalla kerralla asiaa paremmin ja oppia kokemuksistaan.

Luulen että kehitysvammaiselle taiteen tekijälle nämä luontaiset toiminnanohjauksen puutteet aiheuttavat tilanteen, jossa luovuus ja ennakoimaton toiminnan ja luomisen, maalaamisen ja piirtämisen, halu ja ilo tulevat esille erityisen hyvin.

On esitetty kehitysvammaisten taiteilijoiden luovuuden takana olevan se, että heillä oikean aivopuoliskon eli ei-kielellisen, avaruudellisen hahmottamisen toiminnot olisivat erityisen hyvin kehittyneitä. Oikeampaa olisi kuitenkin sanoa, että kehitysvammaisilla nämä toiminnot ovat **suhteellisesti** paremmin kehittyneet kun niitä verrataan kielellis-rationaaliseen abstraktiin ajatteluun (vasemman aivopuoliskon toiminnot). Ei siis ole niin, että kaikki kehitysvammaiset olisivat avaruudellisen hahmottamisen, ei-kielellisten toimintojen osalta parempia kuin muut ihmiset - näiden taitojen osalta kehitysvammaisten henkilöiden taidot vaihtelevat kuten muillakin ihmisillä. Voisi kuitenkin ajatella, että **jos** kehitysvammaisen henkilön ei-kielelliset, avaruudelliset (ja kuvataiteelliset) kyvyt ovat selkeästi hyvät, niin normaali-ikätoveriinsa verrattuna hänellä ei kielellis-rationaalinen puoli ehkäise ja estä näiden kykyjen esillepääsyä ja ilmaisua. Kaikki kehitysvammaiset ihmiset eivät tietenkään ole kuvataiteellisesti lahjakkaita - mutta kuvataiteellisesti lahjakkailta kehitysvammaisilla on erityispiirteensä juuri kehitysvammaisuudesta johtuen.

Mitä **luovuus** on? Vygotskyn mukaan luovuuden olennaisin piirre on rohkeus, uskallus edetä uudelle alueelle, jossa ihminen ei vielä pysty määrittelemään lopputulosta. Ehkä kehitysvammaisen luovan taiteilijan etu on juuri tässä: ajatus lopputuloksesta ei kahlitse häntä. Millainen sen pitäisi olla, mitä muut siitä sanovat, onnistuukohan se... nämä mietteet eivät vaivaa häntä (ellei sitä hänelle opeteta).

Luovuus on kykyä tehdä ennakkosensuurin estämättä asioita joita haluaa ja pitää tärkeinä. Kykyä aloittaa vailla suunnitelmaa, antaa mennä, katsoa mitä tästä tulee. Vapautua sensuurista ja itsekriitikistä, vertailusta toisiin tai omiin alkuperäisiin suunnitelmiin. Minusta tuntuu että ainakin osa kehitysvammaisen taiteilijan taiteen hienoudesta, aitoudesta ja puhuttelevuudesta ja ilmaisun riemusta tulee siitä, että sitä ei tekemällä tehdä eikä suunnittelemalla suunnitella. Ja kun tekemisen aikana tulee yllyke johonkin suuntaan, sitä ei jäädä aina pohtimaan ja vertailemaan mihinkään, vaan annetaan mennä, tehdään niin kuin tuntuu eikä niin kuin tiedetään oikeaksi tai opetetuksi tai taidehistoriallisesti viisaaksi tai taidekriitikon arvostamaksi.

Miten mielisairaahan taide sitten eroaa tästä? Maaginen, koristeellinen tai erikoinen sisältö tulee siitä ajatus- ja kokemusmaailmasta, joka hänellä on sairastumisen myötä. Se on erilainen, muuntunut ja usein vain hänelle itselleen merkityksellinen. Se liittyy kuitenkin todellisuuteen ja siihen mitä ihminen on normaalissa kehityksessään oppinut ja sisäistänyt, mm. kuviin tai kuvataiteeseen liittyen. Se saattaa liittyä niihin pulmiin, jotka ovat juuri hänen sairastumisensa takana, niihin pettymyksiin ja vääryyksiin joita hän on kokenut. Uskon että häntä ohjaavat kuvanteossa enemmän omat sisäiset yllykkeet ja niiden pakottava ilmaisun tarve kuin kehitysvammaista, joka "vaan" tekee kuvia.

Kehitysvammaisen henkilönkin kuvassa tietysti tulevat ilmi juuri hänen tapansa reagoida asioihin, hänen oma tapansa ilmaista itseään, hänen pelkonsa, toivonsa ja ilonsa. Ylipäätään oman sisäisen maailman asioiden ilmaisun tarve on olemassa varmasti kaikilla

ihmisillä. Erityisesti kuvataide voi olla tärkeä itseilmaisun keino niille kehitysvammaisille, joiden kielellinen ilmaisukyky on heikko ja jotka turhautuvat viestiensä perillemenon vaikeuksiin.

On kuitenkin harvinaista, että kehitysvammainen henkilö käsittelee taiteessaan tietoisesti näkyvällä tavalla jotain oman elämänsä traumoja, pettymyksiä tai kriisejä. Ylipäättään synkät aiheet ja synkkä käsittely loistavat poissaolollaan kehitysvammaisten taiteessa - ennemminkin maalauksia ja piirroksia luonnehtivat elämänilo, valoisuus ja kirkkaus niin aiheiden kuin värienkäytönkin osalta. Tämä on yksi piirre joka takaa yleisön vilpittömän kiinnostuksen: näitä tauluja katselee mielellään. Mielisairaiden taiteessa puolestaan voi olla muiden ansioiden lisäksi kiinnostavaa myös se, miten sairauden aiheuttamat ongelmat tulevat siinä esille ja katsoja voi pohtia, miten taiteilija on saanut ongelmiaan käsitellyksi taiteessaan.

Ilmaisen tässä mielisairaana ja kehitysvammaisen henkilön välisiä eroja ja ominaispiirteitä karkeina yleistyksinä. On selvää että tarkkoja rajoja on vaikea vetää: etteivätkö mielisairauteen liittyvät maagiset tai omalaatuiset ajatuskuviot voisi olla tuttuja kehitysvammaisellekin taiteilijalle? etteikö havaintomaailma voisi olla vääristynyt myös kehitysvammaisella ja heijastua sitten hänen taiteessaan? Ylipäättään saattaa kehitysvammainen henkilö sairastua mielisairauteen siinä kuin ei-kehitysvammainenkin, joten myös tällaista taidetta - mieleltään sairaan kehitysvammaisen henkilön - on olemassa.

Taidetta seuraava normaali aikuinen - myös mieleltään sairastunut - on läpikäynyt ne vaiheet, joissa lapselle opetetaan, miten kuva pitää tehdä ja miten muut ovat kuvia tehneet. Hän tietää mikä on hyvää ja arvostettavaa taidetta ja mikä saa nykytaiteen kriitikoilta korkeimmat pisteet. Siksi myös mielisairaiden taiteessa ovat läsnä senhetkisen taidemaailman virtaukset ja muodit. Kehitysvammainen taiteilija sen sijaan ei ota vaikutteita taidemuodista tai taiteilijoista (tai edes vieressä maalaavan kaverinsa töistä tai työtavasta - töiden vertailu tai arvottaminen tällä tavalla on vierasta kehitysvammaisille). Tiedot taiteesta ja muodeista vaikuttavat taiteen tekemiseen normaalilla ei-kehitysvammaisella ihmisellä, mutta kehitysvammaisen taiteilijan kohdalla näin ei ole: hän ei joko tiedä, miten "oikeasti" pitäisi maalata tai miltä "oikean" taideteoksen pitäisi näyttää, tai jos hän sen tietää, hän ei välitä siitä, se ei vaikuta hänen maalaamiseensa. Mikä onni meille katsojille!

Näitä samoja asioita on opetettu kehitysvammaisellekin lapselle koulussa, mutta ehkä on onnellista, ettei hän ole omaksunut sitä kaikkea. Orituista kaavoista ja rutiineista irtipääseminen on monille taiteilijoille ison työn takana ja tavoiteltava olotila - on onni että joillekin se onnistuu ponnistelematta, kun kaavoja ei ole koskaan oikein opittukaan. Hampurilaisen kehitysvammaisista taiteilijoista koostuvan Schlumper-ryhmän vetäjä Rolf Laute sanoo, ettei maalatessa ole syytä ajatella - "ja juuri sen kehitysvammaiset osaavat hyvin!"

Lähteitä:

Närhi V. (toim.) (1999) Kyvyt haltuun. Toiminnanohjauksen teoriaa ja kuntoutusta kehitysvammaisilla. Kehitysvammaliitto, Helsinki.

Parland O. (1991) Tieto ja eläytyminen. Esseitä ja muistelmia. WSOY.

Pennington B.F. & Bennetto L. (1998) Toward a neuropsychology of mental retardation. Teoksessa J.A.Burack, R.M.Hodapp & E.Zigler (toim.) Handbook of Mental Retardation and Development (s. 80-114). New York: Cambridge University Press.

Pulsifer M.B. (1996) The neuropsychology of mental retardation. Journal of the International Neuropsychological Society, 2, 159-176.

Gercken G. & Eissing-Christophersen (ed.) (2001) Die Schlumper. Konst ohne grenzen. Springer-Verlag, Wien.

Stettenin taiteilijat (1988) Taidenäyttelyesite, Amos Andersonin taidemuseo. Kehitysvammaliitto.

Vygotsky L.S. (1971) The Psychology of Art. MIT Press.

© Jaana Isomäki